

ISSN 1300-1458

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

• Sayı 1 • Bahar 2005

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Sayı : 1 Yıl : 1 Bahar 2005

Sahibi	Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü adına Prof.Dr. Mustafa YILMAZ
Yazı İşleri Müdürü	Doç. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Yayın Kurulu	Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan) Doç.Dr. Fatma ACUN Doç. Dr. Adil DAĞISTAN Doç.Dr. Temuçin Faik ERTAN Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU Yrd. Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU Yrd.Doç. Dr. Ayten SEZER Dr. Yasemin DOĞANER Dr. Sadık ERDAŞ Dr. Derviş KILINÇKAYA Dr. Yunus KOBAL
Yayına Hazırlayan	Doç.Dr. Temuçin Faik ERTAN Yrd.Doç.Dr. Yonca ANZERLİOĞLU Dr. Yasemin DOĞANER Dr. Sadık ERDAŞ Dr. Yunus KOBAL
Bu Sayının Hakem Kurulu	Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara. Prof. Dr. Semih YALÇIN, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ankara. Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Oğuz AYTEPE Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Adil DAĞISTAN, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Temuçin Faik ERTAN, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Doç. Dr. Şefika KURNAZ, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü, Ankara Doç. Dr. Yusuf SARINAY, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara. Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. Yrd. Doç. Dr. Necati AKSANYAR, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya. Yrd. Doç. Dr. Ender GÖKDEMİR, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara. Yrd. Doç. Dr. Ayten SEZER, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası ve Değerlendirilmesi (1950-1960)

The Evaluation of the Economic Policy of Democrat Party

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (Bahar.2005) 93-114

Şule Sevinç KİŞİ

Dr; Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

ÖZET

Dünyadaki günümüz hükümetlerinin ömrü, büyük ölçüde icraatlarına bağlı olup, hükümetlerin iktidarda kalma süreleri özellikle ekonomik politikaları tarafından belirlenmektedir. Türkiye'de 1950-1960 yılları arasının ekonomik politikası ise bütünüyle DP iktidarının kaderini belirlemiştir. Bu çalışmada DP öncesi Türkiye'nin ekonomik gelişimi, DP'nin kurulması ve ekonomik programı, 1950'de serbest seçimle iktidara gelmesinden sonra, yine seçimlerle iktidarını sürdürdüğü 1950-1954, 1954-1957 ve 1957-1960 yılları ekonomik politika ve uygulamaları incelenmiştir.

DP'nin iktidara gelişi, kendinden önceki CHP iktidarının politik hatalarının yanı sıra, yine büyük ölçüde ekonomik başarısızlıkları sonucu olmuştur. Atatürk döneminde yoktan var edilen ve belirli bir gelişmenin yaşandığı ekonomik dönemin hemen arkasından gelen İnönü dönemi, İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle ortaya çıkan ve ciddi ekonomik koşullar altında alınan sıkı ekonomik tedbirlerin halk üzerindeki olumsuz etkileri, savaş sonrasında demokrasi rüzgarının da etkisiyle büyük ölçüde telafi edilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen, Türk ekonomisi kabuğunu kırıp, ulaşılacak istenen çağdaş Batı ülkelerindeki gelişmeyi yakalayamamıştır.

1946'da kurulduktan sonra, devletle neredeyse iç içe geçmiş olan CHP'nin politikalarını eleştirerek, müreffeh bir Türkiye'nin liberal bir ekonomik sistemle kurulabileceğini savunan DP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde halkın büyük desteğini sağlamayı başarmıştır. İktidara gelmesinin sevinciyle ve şartların da uygun gitmesiyle ilk yıllardaki hızlı ekonomik adımlar, 1954 ve 1957 seçimleriyle, onun iki dönem daha iktidarda kalmasını sağlamıştır. Ancak, plan ve programdan yoksun olarak gerçekleştirilen ekonomik çalışmalar, zamanında alınması gereken önlemler gerektiği gibi yerine getirilemediği için meydana gelen ekonomik tutarsızlıklar, DP'yi diğer politikalarında da başarısızlığa itmiş, giderek artan ve 1958'de alınan sıkı ekonomik tedbirlere rağmen bir türlü düzeltilemeyen ekonomik sorunlar, diğer politik sorunlarla birlikte, DP'nin sonunu hazırlamıştır. DP dönemi ekonomi uygulamaları ayrıca uzun zamandır devletçilikle idare edilen Türk ekonomisinin liberalizm uygulamaları için henüz hazır olmadığını da göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ekonomi, Politika, Devletçilik Liberalizm

SUMMARY

The political lives of today's governments in the world mostly depend on their performance and the period they govern is determined especially by their economic policies. In Turkey the economic policies between the years 1950-1960 completely determined the fate of Democrat Party (DP) in the government. This study aims to investigate the economic progress in Turkey before DP, its foundation and economic programme and its economic applications after DP gained the governing power in the free elections of 1950, and later between the years 1950-1954, 1954-1957 and 1957-1960 when it continued to hold the power after each election.

DP came into the governing power because of the political faults of previous Republican People's Party (RPP) together with its economic failures. In the period of İnönü, which followed the economic progress of Atatürk's period, strict economic measures were taken under the serious economic conditions due to the World War II. After the war, with the influence of the waves of democracy, the government attempted to compensate the negative effects of these measures on people. However, Turkish economy could not catch up with the Western civilization.

DP, after its foundation in 1946, criticized the policy of RPP which was almost integrated into the state; and managed to gain the large support from the people in the elections on May 14, 1950 in spite of İnönü. The economic steps taken in the first years due to the suitable conditions helped DP to remain in the government after the elections of 1954 and 1957. Nevertheless, the economic policies without a well-defined plan and programme together with the failure, despite the measures, leading to economic inconsistency, brought about DP's failure in its various policies. The political and economic problems which could not be overcome despite the strict measures taken in 1958 accelerated the end of DP. The economic applications of the DP period indicated that Turkish economy which had been directed by étatism for a long time was not ready for the applications of liberalism.

Key Words: Democrat Party, Economic, Political, Etatism, Liberalism

Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası ve Değerlendirilmesi (1950-1960)

Ekonomi açısından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren günümüze kadar olan tarihi hep bir var olma mücadelesi içinde geçmiştir. 1923 yılında kurulan yeni Türk Devleti, bir yanda tüm üretim araçlarının özel mülkiyete ait olduğu ve "bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler" kuralının geçerli olduğu kapitalist ve liberalist ekonomik sistem, diğer yanda tüm üretim araçlarının devlet kontrolü altında olduğu ve bütün ekonomik faaliyetleri merkezi planlama ile devletin planladığı sosyalist-komünist ekonomik modeli arasında bir yol belirlemek zorunda kalmıştır. Henüz yeni devletin kurulmasından önce kendisine bir yön verme gereğini hisseden Türkiye, Atatürk'ün yönetimi altında İzmir İktisat Kongresi ile tercihini gelişmiş Batı ülkelerinde uygulanan liberal sistemden yana kullanmıştır. Ancak, uzun süren savaşlar zincirinden daha yeni kurtulan genç Türkiye'de, liberal sistemin alt yapısını oluşturan sermaye birikiminin bulunmaması nedeniyle bu sistemin tam anlamıyla uygulanamadığı görülmüş, üstelik, tüm dünyayı sarsan "1929 Ekonomik Bunalımı" Türkiye'yi de derinden etkilediği için, bir çok ekonomik girişimleri ele alarak ve yabancılara ait kuruluşları millileştirerek zaten ekonomiyi yönlendirmeye başlayan Türk idarecileri, bu olumsuz koşullar altında Cumhurbaşkanı Atatürk'ün önderliği altında dünyada uygulanan ekonomik modeller arasında karma bir ekonomik yol bularak, 1930'lu yıllarda Türkiye'de devletçilik adı altında "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" ile birlikte planlı ekonomi dönemini başlatmışlardır. 1938 yılında Atatürk'ün ölümü ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte, bu kez de yine tüm dünyayı sarsan İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. 1939-45 yılları arasındaki savaş yıllarında Türkiye, aktif olarak savaşa katılmamakla birlikte her an savaşa hazır durumda beklediği için devletçiliği, Milli Korunma Kanunu (MKK) gibi hükümete olağanüstü ekonomik yetkiler veren uygulamalarla biraz daha müdahaleci devletçilik biçiminde sürdürmek zorunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılında, kazanan tarafta yer alan Batı demokrasilerinin etkisiyle yeni bir politika belirleyişi içine giren Türkiye, hem siyasal, hem de ekonomik liberalizm yanında kalmayı seçmiş ve bunun örneklerini de kısa zaman içinde sergilemeye başlamıştır. İşte böyle bir ortamda, 7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, programında CHP gibi devletçiliği benimsemekle birlikte, ekonomik politikasını liberalizme yatkın olarak belirlemiştir.

Türkiye'de çok partili döneme geçildikten sonra Türkiye'nin başlıca iki siyasal partisinin gerek parti programlarına, gerekse 14 Mayıs 1950 seçimleri için hazırladıkları bildirimlere bakıldığında ekonomik politika olarak birbirlerine çok yakın oldukları görülmektedir.¹ CHP'nin 1950 seçim bildirgesi, partinin geleneksel devletçi politikasını yumuşattığını ortaya koyuyor, devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılması, özel teşebbüse daha çok imkan tanınması, yabancı sermayenin gelişinin kolaylaştırılması gibi görüşlere yer veriyordu. DP'nin seçim bildirgesi ise, CHP'nin iktisadi ve mali politikasının kısırlaştırıcı olduğunu ileri sürerek, devletin milli ekonomiye yüklediği ağır külfetleri

1. Bu konuda Bkz., *CHP Programı*, (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı'nın 1 Haziran 1939 tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir.), Ankara 1939; *Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Ankara 1949 ve 1952; Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri* (Söylev, Demeç ve Yazılar), Ankara 1963, s 114-116; "CHP Seçim Beyannamesi", *Ulus*, 28 Nisan 1950; "DP Seçim Beyannamesi", *Zafer*, 9 Mayıs 1950.

ortadan kaldırmak, mazinin acı tecrübelerini ve CHP iktidarlarının devamlı hatalarını tamamiyle realist bir görüşle yepyeni bir zihniyetle ele almak azmindeydi. Devlet tanzimciliği gibi yeni sloganlarla ortaya çıkan DP'nin ekonomideki tutumu, başlangıçta özel teşebbüsü hedef alan bir rejim yaratmaktı. Devlet, ancak tekel mahiyeti olan ve özel teşebbüsün ele alamayacağı alanlarda harekete geçecek, zorunluluk olmadıkça ekonomiye girişmeyecekti. DP'ye göre, devletin ekonomi politikası, özel mülkiyete dayanan, ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan ve ekonomi alanında özel teşebbüsü esas tutan bir rejimdir.

Gerçekten de, CHP ile DP'nin seçim bildirgeleri karşılaştırıldığında, ideoloji ve ilkeler yönünden temelde hiçbir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Görülen bazı farklılıklar da pek önemli sayılmazdı. CHP'liler 1945-1950 arası politikalarının doğrultusundaki liberalizmi uygulamaya devam edeceklerdi. DP'liler ise, liberalizmi daha açık sözlerle ortaya koyarak, Türkiye'de bir kuşak içinde, her mahallede bir milyoner yaratmaya ve daha önce CHP'lilerin ortaya attığı bir slogan olan "Türkiye'yi Orta Doğu'nun Küçük Amerikası" haline getirmeye söz verdiler. Özellikle savaş yılları içinde uygulanan politikaların yarattığı antipatiyi kullanan ve kendilerinin de CHP içinden geldiklerini unutan Demokratlar, ekonomik refahı sağlayacak ekonomik liberalizmin yanı sıra, halka daha çok özgürlük ve eşitlik, köylüye kendisini hor görmeyecek bir devlet, memura yeterli maaş, işçilere sendika ve grev hakkı, basına ve aydınlara fikir özgürlüğü, üniversiteye özerklik, Doğuya kültürel kalkınma, kısaca baskısız, işkencesiz bir yönetim ve insan haklarının tümünü vadettiler. Bütün bunları mülkiyetin özünü zedelemeyen ve sınıf ayrımı yapmadan gerçekleştireceklerini ilan ettiler. Kuşkusuz, CHP'liler de aynı idealleri paylaşıyorlardı. İki parti arasındaki farklılık, hedeflerde değil, bu hedeflere ulaşma yöntemlerindedir. Bu şekilde ilk kez yapılan doğrudan serbest seçimle, Türkiye'de 14 Mayıs 1950'de CHP'nin 27 yıllık iktidar dönemi sona ermiş ve tam 10 yıl sürecek DP dönemi başlamıştır. Bu iktidar değişikliği Türk demokrasinin gelişimi açısından çok önemlidir. Çünkü, Cumhuriyet Türkiye'si kuruluşundan itibaren ilk kez CHP'nin dışında başka bir parti tarafından yönetilmeye hazırlanıyordu.

DP'nin bu seçimlerde kazandığı büyük zaferde hiç şüphe yok ki, CHP'ye karşı uzun iktidar yıllarında biriken hoşnutsuzluk büyük rol oynamış ve halk değişimden yana olduğunu verdiği oylarla açıkça ortaya koymuştur. Gerçekten de, özellikle ekonomik nedenler başta olmak üzere siyasal ve toplumsal nedenlerin sonucunda Türkiye'de iktidar Cumhurbaşkanı İnönü'nün de katkısıyla büyük bir sükunet içinde devredilmiştir. Bundan böyle on yıllık bir süre için Türkiye'nin kaderi yeni Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes tarafından şekillendirilecektir.

Böylece gerçekleşen bu iktidar değişikliği, demokrasi açısından önemli olmakla birlikte, Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapısını beklendiği kadar etkilememiştir. Çünkü, 14 Mayıs ile birlikte iktidara gelen DP hükümeti, çok büyük ölçüde kendinden önceki CHP hükümetlerine benzemektedir. Bunun da başlıca nedeni, DP önderlerinin tıpkı CHP önderleri gibi aynı karakteristik özelliklere sahip olmasıdır. Aynı sosyal gruplardan gelmekte ve benzer siyasi görüşlere sahip bulunmaktadır. Ayrıca, aralarında Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes başta olmak üzere, DP'nin birçok önderi CHP yönetimi altında uzun yıllar Türkiye'de önemli makamlarda görev yapmışlardır. İktidar el değiştirmiştir, ancak bu değişiklik siyaset değişikliği değil, bir personel değişikliğidir. Sadece farklı ekonomik yaklaşımıyla şimdi DP, 27 yıldır CHP'nin kurup, geliştirdiği yapıyı daha da yükseltmek sorumluluğunu üzerine alıyordu.

1950'ye kadar olan sürede, özellikle son birkaç yılda CHP'nin başlattığı liberalleşme eğilimindeki ekonomi çalışmaları, DP'nin iktidar yıllarında uygulayacağı ekonomi politikasının da temellerini hazırlamıştır. Örneğin, özel teşebbüsü geliştirmek ve kredi vermek için kurulması düşünülen Sanayi Kalkınma Bankası'nın kuruluş hazırlıkları CHP yönetimi sırasında başlamıştır. Yine yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekebilmek için yapılan hazırlıkların yanı sıra, Sarıyar ve Seyhan Barajı gibi önemli projeler de CHP tarafından düşünülmüştü. Günaltay Hükümeti zamanında Türkiye'nin yapmış olduğu müracaat üzerine, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın, 1950 Haziranı'nda, ülkenin ekonomik kalkınması ve bunu sağlamak için ne gibi özel önlemler alınması gerektiği konusunda geniş bir araştırma yapmak için üç ay kadar Türkiye'de kalmak üzere, Barker başkanlığında ekonomistler ve ulaştırma, tarım, sanayi, enerji ve halk sağlığı alanlarındaki uzmanlardan oluşan bir kurulu Türkiye'ye göndermesi, DP iktidarı için bir şans olmuştur. Çünkü bu kurul, Türkiye'nin mevcut ve potansiyel ekonomik üretimini değerlendirmek, yabancı ve yerli yatırımların en iyi biçimde kullanılması için önerilerde bulunmak, tarım ve endüstri alanlarındaki verimin artırılmasını sağlamak için gerekli yöntem ve önlemler önermek, ülkenin ekonomik bakımdan gelişmesini kolaylaştırıp teşvik etmek için ekonomik ve mali örgütlerini ve politikalarını geliştirmeye yönelik önerilerde bulunmak gibi Türkiye için hayati konuları ele alarak, bir yıl içinde DP iktidarının işini kolaylaştıracak bir rapor hazırlamıştır². Bu rapor, Türkiye'de tarıma öncelik veren bir kalkınma stratejisi sayesinde, endüstri ve diğer alanların geliştirilebilmesinin sağlanması için bir yatırım planı hazırlanması ve tüm ekonomik faaliyetlerin bir plan ve koordinasyon içinde yapılmasını önermesi açısından DP'ye yön gösterici olmuştur. CHP döneminde başlatılan bu çalışmaların sürdürülmesi şüphesiz ki, iktidar değişikliğine rağmen devletin devamlılığının da bir gereği olmuştur.

29 Mayıs 1950'de TBMM'ne getirilen I. Menderes Hükümet Programı, parti programı ve seçimler öncesinde açıklamış oldukları politikalar doğrultusunda hazırlanmış bir program niteliği ile ortaya çıkmış ve bundan sonraki hükümet programlarının da temelini oluşturmuştur³. Buna göre, bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde tasarruf zihniyetiyle hareket edilerek devlet masraf ve külfetlerini en aza indirmek ve devlet bütçelerini Türkiye'nin ekonomik yapısına uygun ve gerçek anlamıyla denk bir hale getirmek suretiyle geleceğin ekonomik refahının ve mali istikrarının sağlanması hedef alınmıştır. Ekonomiyi hızlandırmak amacıyla; bütçedeki yatırımları olabildiğince genişletmek, bunun dışındaki bütün imkanları yalnız ve yalnız üretime yöneltmek, özel teşebbüsün kendini hukuki ve fiili olarak güvende hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek, Türkiye'deki var olan sermayenin üretime akmasını kolaylaştırmak, yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını gerçekleştirmek ve gereğini yerine getirmek, ekonomik işler için devlet bütçesinden yatırımlara ayrılacak ödeneği Türkiye'nin doğal şartları göz önünde bulundurularak meydana getirilecek bir plana bağlamak ve üretim hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak gibi temel şartların gerçekleştirileceği belirtilmiştir.

Menderes Hükümeti, ancak bu ekonomik politika sayesinde, Türkiye'deki hayat pahalılığının önleneceğini, maliyetlerin dünya seviyelerine yaklaştırılacağını, üretimin

3. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, *Türkiye Ekonomisi, Kalkınma Programı için Tahlil ve Tavsiyeler*, Washington (DC) 1951.
4. *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Haz: Nuran Dağlı-Belma Aktürk, C. 1, Ankara 1988, s 154-165.

hayat pahalılığı ve yüksek maliyetlerin baskısından kurtarılacağını, iş ve üretim hacmini genişletmenin mümkün olacağını, dolayısıyla bunun sonucu olarak hayat standardının yükseleceğini, geniş çiftçi ve işçi kütlelerinin refaha kavuşacağını ve sosyal sefaletin derece derece azalacağını düşünmektedir. Yine programa göre, bundan böyle kamu hizmeti olmayan işlere devlet girişmeyecek, KİT'ler yeni bir düzenlemeye sokulacak, ticaret serbest kurallarla işletilecek, devlet tekelciliği en alt seviyeye indirilerek özel teşebbüse devredilecek, bütçe denkleştirilecek, nüfusun % 80'ini oluşturan kesimini ilgilendiren tarıma büyük ağırlık verilerek geliştirilecek, ulaşımda öncelik karayollarına verilecek, bayındırlıkta ise, yapı ve imar işlerinde lüks ve israftan kaçınılacak ve ekonomik olmayan işlere izin verilmeyecektir.

İşte bundan sonraki Menderes Hükümetlerinin de temel dayanağı haline gelen bu liberal ekonomik politika, 1950 yılından itibaren uygulamaya sokulmak istenmiştir. Ancak, DP'nin on yıllık iktidar süresi boyunca bu politikanın bütünüyle gerçekleştirildiğini ya da büyük kısmının uygulanabildiğini söylemek oldukça güçtür. Bununla birlikte, Türk ekonomisinin gelişme seyrinde olumlu anlamda önemli değişikliklerin de yaşandığı bir gerçektir.

Aslında DP, soğuk savaşın sürmesine rağmen gerek siyasi, gerekse ekonomik bakımdan dünya konjonktürünün de çok uygun olduğu bir dönemde iktidara gelmiştir. 1950 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın ağır ve bunaltıcı koşullarının artık geride kalmış olmasının dışında, Batı demokrasileri arasında beliren dayanışma ve yardımlaşma anlayışının bir sonucu olarak 1948 yılında Türkiye'ye verilmeye başlanan dış yardımlar, DP'nin yönetimi döneminde artarak devam etmiştir. DP döneminde sağlanan dış yardımlar Cumhuriyet tarihi boyunca sağlanan yardımların en büyüğü olmuştur. 1952 yılına kadar Avrupa onarım programı çerçevesinde verilen Marshall yardımı sayesinde hem pek çok gerekli yatırımlara başlanabilmiş, hem de aynı anda hepsinin birden gerçekleştirilebilmesi için Türkiye tarihinde birbiri ardına rekor oluşturarak hazırlanan bütçelerinde meydana gelen açıklar kapatılabilmektedir. Bunu, daha sonra devam eden ekonomik ve askeri yardımlar izlemiştir. Yine, büyük projelere girişen DP için, özellikle savaş yıllarında tedbir olarak CHP iktidarlarıncı biriktirilen 127.5 ton altın ve döviz rezervlerinin de önemli bir kaynak oluşturduğunu kaydetmek gerekir.

1950-1953 yılları DP döneminin ekonomik politika açısından en başarılı olduğu dönem olarak kabul edilmektedir. Bu yıllar arasında bir biri ardınca devam eden uygun iklim şartları, tarımsal mekanizasyonun artırılmasının yanında, meraların yok edilmesi pahasına dağıtılan topraklarla ekilecek alanların genişletilmesi ile artan üretimin dışarıya satılması, dış ödeme ihtiyatlarının sonuna kadar zorlanarak harcanması ve ithalat bedellerinin transfer edilemeyerek gecikmiş dış borçların birikmesi pahasına Türkiye'nin ihtiyacı olan geniş ölçüde ithalatın yapılması, Kore Savaşı'nın yarattığı uygun konjonktür, Marshall yardımının (Sarıyar Barajı, Zonguldak Limanı ve kömür havzasının genişletilmesi, Soma, Değirmisaz ve Tunçbilek'teki kömür madenlerinin ve çeşitli maden projelerinin üretimini artırılması, tarımın gelişmesi için çiftçilere tarım makinelerinin sağlanması, özel teşebbüse destek olunması vb.) olumlu sonuçlarını vermeye başlaması, Dünya Bankası'ndan ve Avrupa İktisadi İşbirliği İdaresi'nden (OECE) borç alınabilmesi gibi uygun şartlar altında Türk ekonomisinde oldukça önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu çerçevede, yine iklim koşullarının iyi gitmesi, tarımsal yatırım ve kredilerin artırılması, başta buğday olmak üzere Türk tarım ürünlerinde rekor düzeyinde ürün elde edilmesi, köylünün alım gücünün artması ile iç ticarete canlılığın

gelmesinin yanı sıra, pamuk ve tütün gibi geleneksel tarım ürünlerinin dışarıya satılması, Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) ile 1950 Temmuzunda anlaşmaya varılarak, ikili ticari anlaşmalara son verilmesi ve takas sistemine son verip özel teşebbüsün ihtiyaçlarını ön plana alan liberalize edilmiş yeni dış ticaret kararnamesinin yürürlüğe sokulması gibi uygulamalarla, gerek ithalatta gerekse ihracatta değer ve miktar itibarıyla önemli artışlar sağlanmış, milli gelir ve milli gelirden kişi başına düşen pay reel olarak yükselmiş, yine buna bağlı olarak devlet gelirlerinde de önemli artışlar kaydedilmiştir.

Böylece, DP'nin daha ilk yıllarında birinci olarak; ihracat ve Batı Avrupa ile yapılan ticaretin bir dereceye kadar liberalleştirilmesi ve dış ticaretin döviz zincirinden koparılması sonucunda dış ticaretteki sınırlamaların yumuşatılması, ikinci olarak, endüstriye karşı yeni bir tutumun takınılması, endüstri için sağlıklı bir atmosfer oluşturulamamasına rağmen, özel teşebbüsün milli serveti artırmada oynayacağı rolün daha iyi değerlendirilmesi ve üçüncü olarak da, Türkiye'nin tarım, madencilik, enerji ve ulaştırma gibi temel endüstrileri için yapılan dış yardımın ve yerli çabaların artmış olmasından oluşan üç eğilim, DP'nin başarıları arasında gösterilebilir. Çünkü, bu alanlar geliştirilebilirse, Türkiye'nin döviz kazanma gücü artacak, iç maliyetler azalacak ve kaynaklara ayrılan payın, Batı Avrupa'nın daha verimli endüstrileriyle rekabete girişmeyecek olan ekonomik olmayan yatırımlara ayrılmasını önlenebilecektir.

1950 Ağustosunda özel sektörün gelişmesini kolaylaştırmak için kurulan Sanayi Kalkınma Bankası, işlevini yerine getirmeye başlamış ve kuruluşunu izleyen iki yıl içinde, çok büyük kısmı yeni tesisler için verilmiş olan kredilerle, mensucat, gıda, makine ve kimya gibi sanayi dallarına ait fabrikalar yapılmasını sağlamıştır. Bu şekilde ilk iki yıl içinde, her firmanın aldığı kredi kadar kendisi de sermaye yatırmaya mecbur olduğundan, 100 milyon TL'yi aşkın bir miktarın yeni endüstri yatırımlarına yatırılması suretiyle ülkenin endüstriyel kalkınmasına katılması sağlanmıştır.

Böylece, ilk yıllarda tarımda kaydedilen büyük ölçüdeki ilerlemenin yanı sıra, endüstri alanında şeker, tekstil ve çimento üretimi de artmaya başlamıştır. Bu yolda 1953 yılı içinde sırasıyla Çukurova'nın yanı sıra, Antakya'da İplik ve Dokuma Fabrikası, Adana'da Çimento Fabrikası, Amasya, Konya ve Kütahya Şeker Fabrikalarının temellerinin atılması ve üç milli bankanın katılımıyla 50 milyon TL sermayeli Türkiye Çimento Sanayii Anonim Şirketi'nin kurulması, kısa zamanda 20'yi aşkın çimento fabrikasının kurulması arzusunun gösterilmesiyle, ülke yatırımlarında kullanılacak çimento ihtiyacının karşılanması çabaları hep, özel teşebbüsün katılımı sayesinde olmuştur. Yine ilk üç yılda özel teşebbüsün katılımının yanı sıra, Etibank tarafından inşa edilen Sarıyar Hidroelektrik Santrali için 140 milyon TL, Seyhan Hidroelektrik Santrali için 120 milyon TL, inşa halindeki diğer hidroelektrik tesisleri için 250 milyon TL, gelecekte kurulacak santraller için 300 milyon TL, inşa edilen veya ihaleye çıkarılmış çimento fabrikaları için 160 milyon TL, ihaleye çıkarılmış şeker fabrikaları için 200 milyon TL, pamuk ipliği ve dokuma fabrikaları için 100 milyon TL olmak üzere toplam 1.270 milyon TL'lik yatırım yapılması kararlaştırılmıştır. Şüphesiz ki, bu girişimlerin hepsi de o yıllarda Türkiye'nin büyük gereksinim gösterdiği yatırımlardı.

Ayrıca, liberal bir politika izlenmek suretiyle, amaçlanan ekonomik kalkınma çabası sürdürülürken, yerli özel teşebbüsün yeterli gelmemesi karşısında daha fazla yabancı sermayeye ihtiyaç duyulduğu anlaşılmış ve bu konuda da harekete geçilmiştir. Bu yolda Amerikalı Randall, 1953 Ağustosunda Türkiye'ye davet edilerek çalışmalar başlatılmıştır. Randall Heyeti ile hükümet yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda, 1951

yılında çıkarılmış olan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'na rağmen, yabancı sermayenin bir türlü Türkiye'ye gelmemesi nedenleri üzerinde durulmuş ve ekonomik gelişmeyi hızlandırmak bakımından Türk Hükümeti'nin giriştiği çabalara, gerek Amerikan, gerekse diğer yabancı ülkelere ait özel sermaye ve girişimlerin katılımının sağlanmasının ne gibi şartların gerçekleşmesine bağlı bulunduğu gözden geçirilmiştir. Böylece, yabancı sermayeye daha çok güven verecek yeni çalışmalara girilmiş ve 1954 yılında birbiri ardına Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunları çıkarılmıştır.⁴ Yine, Türkiye'de petrol aramak, geliştirmek, üretim yapmak, tasfiye etmek, petrol ve petrol ürünleri depolamak, taşımak, satmak ve dağıtmak, gerekli fabrika tesisleri kurmak ve işletmek amacıyla, 1954 yılında devlet kuruluşlarının katılımıyla 150 milyon TL sermaye ile kurulan TPAO'yu da başarılı işler arasında kabul etmek gerekmektedir.

DP'nin ilk yıllarındaki maden üretimi de, bu alana yapılan yatırımların sonucu olarak bakır, demir, krom, kükürt, linyit, taşkömürü, manganez gibi ürünlerde artışını sürdürmüştür, özellikle Murgul işletmelerinin faaliyete sokulmasıyla, bakır üretiminde üç yıl içinde yüzde 100 oranında bir artış sağlanmıştır. Maden üretiminin artması suretiyle Türkiye, bu alanda da ihracattan döviz kazanmaya başlamıştır.

Uygun şartlar altında gerçekleşen bu önemli gelişme büyüme, Menderes Hükümetlerini, bundan sonrası dönemlerinin de bu uygun şartlarda geçeceği iyimserliğine kaptırmıştır. Nitekim, ilk yıllarda başta Başbakan Menderes olmak üzere hükümetin diğer üyelerinin yaptıkları konuşmalar, biraz da haklı olarak, bu iyimserlik havasını açık olarak yansıtmış ve 27 yıllık CHP iktidarları boyunca Türkiye'nin ekonomik açıdan geliştirilemediği ileri sürülebilmektedir. Demokratlar, ülkenin geri kalmışlığından devlet bürokrasisini sorumlu tutarak, bu sistemi düzelttiklerinde Türkiye'nin gelişmesi yolundaki engellerin ortadan kalkacağına inanıyorlardı.

Ne var ki, "*nurlu istikbal*" edebiyatının yapıldığı bu parlak dönemde aynı zamanda, ilk belirtileri 1953'ten sonra başlayan ve ekonomik hayatı altüst ederek Türkiye'nin sosyal dengesini bozan, vatandaşları savaş yıllarındaki yokluk ve sıkıntıların içine sürükleyen enflasyoncu politikanın tohumları da atılmaya başlamıştır.

Yine bu ilk yıllarda DP'nin bazı paradoksları da sergilenmeye başlamıştır. Bu cümleden olarak, DP'nin iktidara gelmesinden itibaren, ilk hükümet programında yer verilmesinin dışında, muhalefetin ve yabancı uzmanların üzerinde önemle durduğu ekonomik işlerde plan konusu ne yazık ki, DP'liler ve özellikle de Menderes tarafından totaliter zihniyetin ve komünist iktidarların ürünü olarak değerlendirilmiştir. Örnekleri daha önceki beş yıllık devlet plan ve programları nedeniyle yakından bilinen bu plan ve programların, devlet işletmelerini hedef tuttuğu, devletin özel teşebbüs sahibi sermaye ile halkın çalışma alanlarına girmesine izin vermediği, hatta onların çalışmalarını bu programların uygulanması pahasına kösteklediği düşüncesinden hareket edilerek, tüm iktidar yılları boyunca ekonomik plan ve program fikrine karşı çıkmıştır.

Öte yandan, hükümetin göreve gelir gelmez, bir yandan devlet işlerinde tasarruf sağlayacak tedbirler alması, diğer yanda seçim öncesi vaatlerini yerine getirdiğini göstermek amacıyla Sümerbank ürünleri gibi bazı KİT ürünlerinde ve ekmek, şeker gibi temel tüketim maddelerinde indirimler yapması, DP hükümetinin ekonomi politikasındaki çelişkileri göstermiştir. Aynı şekilde, dünya fiyatı 20 kuruş olan buğdaya 30 kuruş olarak fiyat belirlenmesi bir yandan tarım kesimini refaha ulaştırmak ve

4. *TBMM Kavanin Mecmuası*, Dönem IX, C. 38, s 88-91 ve C. 36, s 908.

tarımı teşvik etmek gibi önemli bir işlevi yerine getirmiş, ama aynı zamanda Toprak Mahsulleri Ofisi'nin hububatı dışarı satarken ödediği fazladan fark dolayısıyla giderek açıkları artmaya başlamış ve bu açıklar Merkez Bankası kaynaklarından kapatılmaya çalışılmıştır.

Diğer yandan; devletçiliği daraltıp, özel teşebbüsü harekete geçirme yolunda gerek parti, gerekse hükümet programında yer alan ibarelerden hareketle, devlet elinde kalmasını zorunlu saymadıkları işletmeleri tasfiye için derhal özelleştirme çalışmalarına girişileceği açıklanmış, fakat bu düşünce de hiç bir zaman gerçekleştirilememiştir. Devletin elinden çıkaracağı fabrikalar ve gelecekte de yatırım yapmayacağı alanlardaki KİT'lere bağlı işletmelerin devri söz konusu olduğunda, en başta pamuklu ve yünlü dokuma fabrikaları olmak üzere çimento, tuğla, ateş tuğlası, kiremit ve bira fabrikaları gözden çıkarılmıştır. Halbuki, bu fabrikaların hiçbiri özel teşebbüse devredilmediği gibi, daha sonra da devlet bu alanlarda, ya tek başına yada sembolik düzeyde özel sermaye ortaklığı ile çok geniş yatırımlar yapmayı sürdürmüştür.

Yalnız kamu hizmeti gören bazı kuruluşlara özel teşebbüsün ortaklığı sağlanmıştır. Bunların başında, o zamana kadar katma bütçe ile idare edilen, yani KİT'lere bağlı bulunmayan Devlet Deniz Yolları gelmiş ve 1951'de kabul edilen bir yasayla anonim şirket statüsünde bir banka haline getirilmiş ve buna özel sermayenin ortak olarak katılması sağlanmıştır. Aynı kapsamda bir değişiklik Devlet Hava Yollarında da yapılmıştır. Ancak, burada Devlet Deniz Yolları'nda gerçekleştirilemeyen dış ortak sağlanmış ve Türk Hava Yolları, yabancı sermayenin Türk devlet sermayesiyle işbirliği yaptığı bir ortaklık halinde kurulabilmiştir. Bunların yanı sıra, bazı alkollü içkiler ve kibrit yasal devlet tekelinden çıkarılmış, özel sermayenin bu alanda çalışmasına imkan verilmiştir. Ancak, zamanla özel sermayenin buraya girmekte pek hevesli davranmadığı da görülmüştür.

DP döneminde özelleştirme işleminin yapılamamasında pek çok neden etkili olmuştur. Bir kere, fabrikaların satılacağı haberi yayılır yayılmaz birçok işadamında devlete ait fabrikaları ucuza kapatmak isteği doğmuş ve hükümete bu yolda ciddi olarak değerlendirilemeyecek birçok teklifler yapılmıştır. Ayrıca, 1950'den itibaren devlet fabrikalarını yok pahasına ellerine geçirmek isteyen kimselerin bu konuda yoğun çabalarda bulunması, hem resmi makamlarda şüphe ve tereddüde yol açmış, hem de kamuoyunda ve özellikle aydınlar arasında güçlü bir reaksiyon doğurmuştur. Böylece, büyük iddialarda geldikleri özelleştirme konusunda DP, daha ilk iktidar yılında başarısızlığa uğramış, 1954'ten sonra ise ekonomik durumun bozulmaya başlamasıyla, geniş tüketici kesimi göz önünde bulundurularak, bir daha bu yolda girişimde bulunulmamıştır.

Bunun dışında devlet tekelciliğinin en alt düzeye indirilmesi iddiası da boş çıkmıştır. Mevcut devlet işletmeciliğinin sınırlandırılması bir yana, PTT, Demiryolları gibi önemli hizmetler gören kuruluşlar KİT'leştirilmiştir.

Yine bu dönemde hayat pahalılığının ortadan kaldırılacağı ileri sürülmüş olmasına rağmen enflasyonist etkiler kendini her alanda yavaş yavaş göstermeye başlamıştır. Bir yandan 1953'ten itibaren hayat pahalılığı artarken, diğer yandan Türk parasını koruma uygulamalarının sürdürülmesi kararlılığına rağmen, Merkez Bankası emisyon hacmi artmış ve Türk parasının serbest piyasadaki değeri düşmeye başlamıştır. Ayrıca, 1952'de üst noktaya ulaşan dış ticaret ve ödeme güçlüklerinin artması üzerine yeni sınırlamalar

getirilmesine rağmen, liberasyona dayalı ticaret sistemi ile Türkiye'nin dış ticaret ve ödemeler dengesinde önemli açıklar verilmeye başlamıştır. Bu da beraberinde yeni sorunlar getirmiştir. Örneğin, 1953 yılında İngiltere ile yapılan ihracattan oluşan 38 milyon sterlinlik (ki, resmi kuru 780 kuruş olan sterlinin kara borsa fiyatı 1.760 kuruştur) açıktan ötürü İngiltere Türk mallarını almaktan kaçınmış, hatta Türk kamuoyunda İngiltere ile ticari ilişkilerin bütünüyle kesilmesi yolunda görüşler ortaya atılmış, ancak hükümetin bu borçların ödenmesini yeni bir anlaşmayla kabul etmesinden sonra ilişkiler düzeltilebilmiştir. Yine benzeri sorunlar Almanya ile de yaşanmış, 1954 seçimleri öncesinde karşılıksız yapılan ticaret yüzünden, Almanya'dan ithalat yapmak da güçleşmiştir. Bütün bunlar DP'nin ilk iktidar yıllarındaki ekonomik başarılarını gölgelemiştir. Üstelik de, demokratik hayatın bir gereği olan hükümet icraatını denetleme mekanizmasını üstlenen muhalefetin, bu konularda yaptığı eleştiriler dikkate alınmadığı gibi, çeşitli yöntemlerle muhalefetin etkisiz hale getirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Buna rağmen muhalefet, tüm DP iktidarı boyunca ekonomik işlerdeki ölçsüz, plansız ve programsız politikadan şikayetini sürdürmüş, hatta ekonominin düzeltilmesi için gerekirse işbirliği yapmayı bile önermiştir. Bu önerileri ciddiye almayan DP iktidarı ayrıca, çıkardıkları bir yasayla Türkiye'deki ekonomik krizini yabancı ülkelere yansıtılmaması için gazeteleri, Türkiye'nin itibarını sarsacak yanlış haberler verme gerekçesiyle hapis cezası ile baskı altında tutmuştur.

Bu koşullar altında gidilen 1954 seçimlerinde, geçmiş ilk dört yılın ekonomik başarılarının meyveleri, halkın daha büyük desteği olarak toplanmış ve bundan sonraki politikalarının da aynı doğrultuda sürdürüleceği ve halkın refahının daha da artırılacağı sözü verilmiştir. Zaten, seçim öncesi uygulanan seçim ekonomisi politikası ile pek çok temel atma ve tesis açma törenleri yapılarak, ülkede büyük bir kalkınma hamlesinin yapıldığı gösterilmeye çalışılmıştı. Aynı yıl içinde Afyon ve Eskişehir Çimento Fabrikaları ile Erzurum Şeker Fabrikası'nın temelleri atıldı, Konya, Amasya ve Kütahya Şeker Fabrikaları işletmeye açıldı, Kütahya Tunçbilek Santrali, Konya Ayrancı Barajı ve Hirfanlı Barajı'nın inşasına başlandı, Kütahya Azot Fabrikası ve 20 milyon TL sermayeyle Türkiye'de ilk traktör fabrikasının kurulabilmesi için Amerikan Minneapolis-Moline ve Türk İktisadi Devlet Teşekkülleri ile özel sermayenin katılımıyla Türk Traktör ve Ziraat Makineleri Anonim Şirketi'nin mukavelesi imzalandı. Gerçekten de, DP iktidarı, dört yıllık ekonomik gelişmenin semerelerini 1954'ten sonraki dönemde almaya başladı.

Bununla birlikte, 1954 yılı aynı zamanda ekonomide kriz sinyalinin verildiği yıl oldu. Üstelik, ekonomik göstergeler de durumun iyiye gitmediğini göstermekteydi. Aynı yıl içinde şeker başta olmak üzere piyasada mal darlıkları başlamış, karaborsa yükselmiş, gıda fiyatları gittikçe artış göstermiştir. Yükselen fiyatlar ve spekülasyonlar ithalattaki güçlükler ve döviz darlığından kaynaklanmıştır. Aslında, tüketici ürünlerinin bazılarında kaydedilen fiyat artışları gerçek darlıklara değil spekülasyonlara dayanmaktaydı. Bu nedenle Ticaret Bakanlığı müfettişleri devamlı kontrollerde bulunarak piyasada yokluğu çekilen demir, çuval, kanaviçe, çimento, kereste gibi stok ürünleri tespit etme yoluna gittiler.

Bu kriz belirtileri yaşanırken, Başbakan Menderes bekleyen güçlükleri halledecek olumlu bir plan göstermeyerek, geçmişteki başarılarını anlatmaya devam etmiştir. Oysa, 1954'ten itibaren Türk ekonomisinde yeni bazı tedbirler almak gereği ortaya çıkmıştır. En önemli ihraç maddesi haline gelen buğdayda, dünya fiyatları düşüş gösterirken, buğdayı satabilmek için fiyatları dünya fiyatlarına yaklaştırmak gerektiği

halde, hükümetin ana prensiplerinden birinin buğday fiyatlarını indirmemek olduğu açıklanmış, köylüden 30 kuruşa alınan ve antrepo ve nakliye ücretleriyle 35 kuruşu bulan buğdayın, dışarıya 20 kuruşa satılmasından ortaya çıkan açığın Merkez Bankası finansmanı ile kapatılmasına devam edilmiştir. Bu gibi rasyonel olmayan davranışlar enflasyonu daha da körüklemiştir. Hükümet bu enflasyonu gideremediği gibi, gelişmeye engel olmamak için yok etmek niyetini de göstermemiştir.

Bu şekilde, Türkiye'de 1950-1954 yılları arasında kaydedilen iktisadi kalkınma hareketi, çeşitli sorunların ortaya çıkmasına ve önceden var olan bazı sorunların da önem kazanmasına yol açmıştır. Menderes Hükümetleri, Türkiye'nin daha çabuk kalkınması gibi iyi niyetlerle ekonomik kalkınmanın dozunu, ülkenin iktisadi kaynaklarının hazmedemeyeceği ölçüde zorlamışlar, üstelik her alanda ve aynı zamanda kalkınmak amacıyla hesapsız yatırımlara girişmişler ve kalkınmanın sıkıntılarını da özellikle gelir seviyesi düşük kesimlere yaşıtmışlardır.

Giderek artan bir ekonomik krizle karşı karşıya gelineceği anlaşılınca, DP iktidarına, iç ve dış ekonomik çevreler tarafından mali tedbirlere başvurulması ve bu amaçla milli gelirin yüzde 60'lık dilimini oluşturan tarımsal ürünlerden vergi alınması, gelir vergisinin yüksek gelir elde eden kesimleri kapsayacak şekilde düzenlenmesi ve vergi kaçakçılığını önleyecek tedbirlerin alınması, bol miktarda dağıtılmış tarımsal kredilerin sıkı şekilde kontrol edilmesi, uygulanmaya başlanmış projelere devam etmekle yetinerek, önceliklere yer veren bir yatırım programı hazırlanması ve yeni planların daha uygun koşul ve zamana bırakılması gibi tedbirli bir ekonomik politika önerilmiştir.

Bu önerilerin gerçekleştirilmesi yerine, Türkiye'de baş gösteren sıkıntılarının etkisiyle 1954 Haziranı'nda toplanan Bakanlar Kurulu, enflasyonu sınırlamak ve ithalatta sınırlama yapma gereği ile ihtikar ve istifçilik yapanlara ağır cezalar getiren Milli Korunma Kanunu'nu sertleştiren ve kâr hadlerini sınırlayan bazı kararnameler çıkarmıştır. Bu çerçevede, 1954 Marti'nda kaldırılan kâr hadleri Temmuz ayında yeniden tespit edilerek, mallara etiket konulması mecburiyeti getirilmiş, ayrıca stokçuluğu önleyici kararlarla birlikte, piyasadaki kontrollere Ticaret Bakanlığı müfettişleri ve belediye kontrolörlerine yetki verilmiştir. Bundan böyle, en büyük mülkiye amirleri piyasaya sunulmayarak saklanan mallara el koyabilecekler ve bunları normal fiyattan halka dağıtabileceklerdir. Yine belediyelerin koyduğu narh ve kâr hadleri üstünde satış yapılması da yasaklanmıştır. Bunun dışında stokçulara büyük para cezasının yanı sıra, ağır hapse kadar giden cezalar verilebilecektir. Yine gerekirse halkın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için dört bakanlığın katılımıyla gerekli tedbirler de alınabilecektir.

Kâr Hadleri Kararnamesi ile ithalatı sınırlayıcı şekilde yeniden belirleyen yeni Dış Ticaret Rejimi 1954 Temmuzunda yürürlüğe girmiş, bunların dışında hükümet, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nda değişiklikle birlikte döviz kaçakçılığını önleyici tedbirlere de başvurmuştur. Alınan bu tedbirler içeride ve dışarıda bazı olumlu etkiler yaptı, bazı malların fiyatlarında kısmi düşüşler sağlandı, kontroller sıkılaştırıldı, bazı kişi ve firmalar mahkemeye verildi.

Bununla birlikte, diğer yanda hububat ürününde ve özellikle buğdayda görülen düşüklük nedeniyle ihracat azalmış ve dış ülkelere karşı girişilen taahhütlerin yerine getirilememesi durumu ortaya çıkmıştır. Bunun dışında pek çok fabrika hammadde yokluğundan kapanma tehlikesi ile yüz yüze gelmiştir. Ayrıca, başlanan pek çok yatırımın bitirilmesi de, ancak dışarıdan alınacak yardıma bağlı hale gelmiştir. Bu

durum karşısında Başbakan Menderes, önce Amerika'dan yardım elde etmeye çalışmış, Amerikalıların bu talebi kabul etmemesi üzerine bu yardımı Almanya'dan sağlamaya çalışmıştır. Almanya ise, sadece ticari ilişkileri kolaylaştıracak önlemlerle yetinmiştir.

1955 yılı Mart ayında OEEC tarafından ekonomik durumu incelemek üzere görevlendirilen Cahan'ın Türkiye ziyareti, 1955 yılında Türkiye ekonomisinin bir krizin eşiğinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur.⁵ Cahan, Türk ekonomisinde şahlanmış bir enflasyonun yakın olduğuna, döviz ve ticaret dengesindeki durumun fazlasıyla ciddiyet gösterdiğine dikkat çekmiştir. Cahan, bu gerçeği iyi değerlendiremediğini düşündüğü DP iktidarının, politik nedenlerle sertlik ve kısıtlamalar getirecek olan ve mevcut endüstriyel yatırım ve kalkınmayı sınırlayıcı herhangi bir kararname çıkarmaya gönüllü olmadıklarını görmüş ve enflasyona karşı önlemler alarak ekonomiyi düzeltme yoluna gittikleri taktirde bizzat kendisinin, Türkiye'ye bu güç dönemi atlatmada yardımcı olacak bir borcu sağlamak için OEEC, İngiltere ve ABD Hükümetleri nezdinde lobide bulunmayı üstleneceğini söylemiştir. Ancak, Türkiye'de gerçek enflasyonun olmadığına ve mali bir krizin bulunmadığına inanan DP Hükümeti, yatırım ve kalkınma konularının denetime tabi tutulmadan devam edeceğini, ancak kemeri sıkamak gerekiyorsa bunun zaten gelecek genel seçimde hükümet lehinde oy kullanmayacak olan şehir halkını etkileyecek biçimde düzenlenebileceğini belirtmiştir. Cahan, Türk Hükümeti'ne günden güne artmakta olan enflasyon baskılarını gidermek için kararlı önlemler almasını önermiştir. Bu yapılmadığı takdirde, sonuç Türkiye'de bir felakete yol açabilecekti. Başka bir çözüm şekli de 300 milyon dolar kadar bir borç sağlanmasıdır ki, bu gibi bir mali yardım ancak geçici bir çare olabilir ve sadece hesaplaşma gününü erteleyebilirdi. Gerçek çözüm yolu sıkı bir ekonomi dönemi idi, ama Cahan, Menderes Hükümeti'nin bunu uygulama cesaretini gösteremeyeceğini de anlamıştır.

Yine Mart ayı içinde Türk Hükümeti'nin ekonomi danışmanı olarak Türkiye'ye gelen Amerikalı iktisatçı Thornburg da, Türk ekonomisinin kötüye gidişini görmüş ve o da ekonomik işleri organize edecek ve sistemli bir şekilde çalışacak beş kişilik bir koordinasyon heyetinin kurulmasını ve Türkiye'nin kalkınma faaliyetine 10 yıllık bir plan dahilinde devam edilmesini tavsiye etmiştir.

Ancak bu uyarılara rağmen, Türkiye'nin hızlı biçimde kalkınmasını isteyen Menderes Hükümeti, normal yardımların dışında mali ve iktisadi gereksinimleri karşılamak için gerekli olan 300 milyon dolarlık krediyi sağlamak amacıyla Mayıs ve Haziran ayında iki kez Amerika'ya başvurmuş, fakat bu krediyi sağlayamamıştır. Üstelik, Amerika'dan istenen yardımın verilmemesi konusunda Başbakan Menderes, muhalefeti sorumlu tutarak, mevcut ekonomik sıkıntıların aşılmasında Amerikan yardımının gereğini iktidarla paylaştığını süreldi vurgulayan CHP'yi komünistlik, vatani dışarıya jurnallemek ve ulusal çıkarlara kundak sokmakta suçlamıştır. Oysa Amerikalılar, Türkiye kendi evini düzene koyana kadar, ek yardım yapılmaması konusundaki politikasını 1958'e kadar sürdürmüşlerdir.

İstedığı yardımı alamayan DP iktidarı, diğer yandan ekonomiyi düzeltmek için örneğin geçici bir süre için kredi ithalini askıya almak, banka faiz oranını artırmak ve birçok devlet kuruluşlarının ürün fiyatlarını artırmak gibi bazı önlemler almıştır. Buna rağmen, hükümetin dağınık ve kararsızlığa dayanan davranışlarından dolayı ortaya sağlam bir

5. FO 371/117727 RK 1105/3. Cahan'ın Türkiye Gezisini değerlendiren İngiliz Büyükelçiliği ekonomi uzmanı Malcolm Gale'den Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G.G. Simson'a gizli yazı No. 1101/6755 Ankara, 30 Mart 1955.

politika koyamadığı anlaşılmaktadır.

Bu arada kamuoyu, her fırsatta gelişmeye dair iyimser demeçlerle beslenerek, Türkiye'nin gittikçe güçlenmekte olduğuna ve ufukta kara bulutların olmadığına inandırılmak istenmiştir. Kuşkusuz, bu gelişmeler doğru olmakla birlikte, bunların pek çoğu 1950-1954 arasında gerçekleşmiş olup, yapılmakta olan bu çalışmalar uzun süreden beri muhalefetin öne sürdüğü ve yabancı uzmanların önerdiği gibi plan ve programdan yoksun bulunmaktadır. Gerçi, başta Başbakan Menderes olmak üzere hükümet üyeleri bir programlarının olduğunu öne sürmüşlerse de kastettikleri bütünsel bir ekonomik plan değil, yıllık bütçeler ve her bir yatırımın kendine ait planları olmuştur.

Kriz işaretlerine rağmen Menderes Hükümeti, 1955 yılı boyunca yine ekonomik yeteneklerinin dışında yaşama politikasını sürdürmüştür. Bu çerçevede pek çok önemli girişime devam edilerek İzmir Alsancak Limanı, Demirköprü Baraj ve Hidroelektrik Santrali, Hirfanlı Barajı, Soma Termik Santrali, Kemer Barajı, Kütahya'da Azot Sanayi Fabrikası, İzmit Boru Fabrikası, Söke Çimento ve Aydın Tekstil Fabrikalarının temelleri törenle atılmış, Konya ovasında Altınapa Barajı'nın ihalesi yapılmış, Burdur, Susurluk, Kayseri Şeker Fabrikaları törenle açılmış ve Ege Üniversitesi'nin ziraat ve tıp eğitimine başlaması sağlanmıştır.

Bu gelişmelerle birlikte, 1955 yılı yaz aylarında etkisini daha da şiddetli gösteren ekonomik sıkıntılar, sadece muhalefette değil, iktidar partisi içinde de özgürce konuşmayı beraberinde getirmiş ve hükümetin ekonomi politikası kendi milletvekillerce de korkusuzca eleştirilmiştir. Diğer politik nedenlerle birlikte bu özellik, 1955 sonunda bir hükümet krizi yaratmış ve ardından kurulan Menderes Hükümeti, yeni hükümet programını yine 1950'deki ilk hükümet programına dayandırmakla birlikte, başlayan yatırımların tamamlanacağını, halkın ihtiyacı olan temel tüketim maddeleri, sanayi ham maddeleri, yedek parça vb. mallara daha geniş oranlarda ödenekler ayırmak suretiyle duyulan sıkıntıların giderileceğini, kalkınma ve bayındırlık işlerine önemle devam edileceğini belirtmiştir. Bunun dışında, alınan önlemlerin yetersiz kaldığını itiraf eden Menderes; özellikle haksız fiyat yükselişlerini önlemek, ihtikar ve karaborsayı ortadan kaldırmak için gereken bütün tedbirleri alacaklarını ve hatta gerekirse bu amaçla özel mahkemeler kuracaklarını da açıkça ifade etmiş ve her türlü suiistimallerle şiddetle mücadele etme güvencesini vermiştir. Ekonomi politikasına ilişkin olarak ayrıca özel teşebbüsü daha çok geliştirme amacıyla İşletmeler Bakanlığı yerine bir Sanayi ve Maden Bakanlığı'nın kurulacağına, Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunlarından daha fazla olumlu sonuçlar alınmasına çalışacaklarını da dile getirmiştir.⁶

1955 yılında kendini açıkça hissettirmeye başlayan ekonomik sıkıntılar hükümetin çıkardığı bazı kararnamelerle önlenmeye çalışılmış, ancak bu önlemler kısmi bazı iyileşmeler sağlamasına rağmen, sorunlar 1956 yılı için de devam etmiştir. Kahve ve şeker gibi pek çok temel tüketim mallarında görülen darlıkların yanı sıra, hammadde yokluğu yüzünden çok sayıda fabrika yine kapanma tehlikesi ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla, piyasada darlığı çekilen malların fiyatları daha da yükselmiş ve haksız kazanç sahiplerinin daha da zenginleşmesi durumu ile yeniden karşı karşıya kalınmıştır. Bu durum, hükümeti daha önceki vaatlerinin aksine olarak, MKK'nın ticareti düzenleyen hükümlerinde değişiklik yapma ve cezaları arttırma gibi polisiye tedbirler alma yoluna itmiştir. MKK'da yapılan değişikliklerle, iktisadi nizamı bozacak

6. *Hükümetler ve Programları*, s 203-208.

mahiyette suç işleyenlere ölüm cezası verilmesine dair teklif reddedilmiş olmakla birlikte, el konulan maddeleri veya yardımcı malzemeyi teslimden kaçınanlar 10.000 liradan 30.000 liraya kadar ağır para cezasına, 10 yıldan 30 yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaklar, muhtekir ve karaborsacılar gazete ve radyoda ilan edilecekler, cezaya çarptırılan muhtekir ve karaborsacıların kapatılan dükkanlarına bu dükkanların neden kapatıldığını bildiren afişler asılacaktır. Yapılan bu olağanüstü denetim tedbirleri cezaları artırmış, piyasalardaki denetimi sıklaştırmış ve ihbar müessesinin kurulmasını sağlamıştır.⁷

Ekonomik sıkıntıların ve devalüasyon tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı 1956 ve 1957 yıllarında da hükümet tarafından ekonomiye yapılan müdahaleler devam etmiş, buna rağmen Türkiye için gerekli olan yatırımlardan da vaz geçilmemiştir. Bu cümleden olarak, 1956 yılında Tunçbilek Santrali, Seyhan Barajı, Erzurum, Erzincan, Malatya ve Elazığ Şeker Fabrikaları törenlerle açıldı. 1957'de ise Eskişehir, Adana, Afyon, Tarsus Çimento Fabrikaları hizmete açıldı, Niğde Çimento Fabrikası, Adana ve Kastamonu Şeker Fabrikası, Atatürk Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin temelleri atıldı, Zonguldak Limanı ve lavuar tesisleri ile Hazar Hidroelektrik Santrali törenle hizmete girdi.

Bu yıllarda da DP hükümeti, gelirlerine oranla daha çok harcama yapmış, ödemeyecekleri ek ithalatta bulunmuş, bütçenin, devlet işletmelerinin ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin açıklarını finanse etmek için Merkez Bankası'nı kullanmayı sürdürmüş, ekonomiyi dengede tutmak için gerekli önlemleri almadan, enflasyonu kararnamelerle sınırlamayı denemiştir. Bunların sonucu olarak, tedavüldeki kağıt para genişlemiş, fiyatlarda devamlı bir artış kaydedilmiş, Türk ihraç ürünlerinin satışında gittikçe artan güçlüklerle karşılaşmış ve önemli ürünler dışında birçok ithal malında düşüklük kaydedilmiş, içeride darlıklar baş göstermiş, dışarıdan ithal edilen hammaddelere dayanan fabrikaların birçoğu kapanmış ve borçların halledilmesi için yapılan ikili anlaşmalara karşın, dış borç miktarı artmıştır.

Giderek ağırlığını daha çok hissettiren sıkıntıların ve ekonomik politikanın muhalefet tarafından yoğun olarak eleştirilmesi üzerine DP iktidarı, yaptıkları işlerin ve henüz hatırası taze olan ilk dört yıldaki hizmetlerinin halk tarafından destek gördüğünü bir kez daha kanıtlamak ve istikrarı sağlamak için 1957 seçimlerine gitti ve hatırı sayılır oy kaybına rağmen bir kez daha iktidarda kalmayı başardı.

Ne var ki, 1954'te başlayıp 4 Ağustos 1958 tarihine kadar olan DP iktidarı dönemi, enflasyoncu kaynakların bütün hızı ile harekete geçirildiği, ekonomi alanında büyük sıkıntılara yol açan bir buhranın yaşandığı devre olmuştur. Kuraklığın da hüküm sürdüğü bu dönemde, hububat başta olmak üzere tarım ürünlerinde üst üste yetersiz ürün alınması, önemli bir ihraç maddesi haline gelen buğdayın ihracına engel olmuş, dışarıdan buğday ithal edilmek zorunda kalınmış, fiyatlar baş döndürücü hızda artmaya başlamış, serbest piyasadaki Türk parasının değeri hızla düşmeye başlamış, ithalat ve ihracat değer ve miktar itibarıyla yıldan yıla azalmış, dış ticaret ve ödemeler dengesindeki açıklar büyümüş, dış ticarete sürekli olarak değiştirilen eğilimler sonucu geniş vatandaş kitlesinin sıkıntıya düşmesi pahasına fırsatçılara haksız kazanç sağlayan karışık yollara baş vurulmuş, gecikmiş borçlar büyük miktarlara ulaşmış, endüstri kuruluşları hammadde, işletme malzemesi ve yedek parça getirilmesindeki güçlükler dolayısıyla kapasitelerinin çok altında çalışmaya mecbur kalmış, yiyecek maddeleri de

7. Bu değişiklikler hakkında Bkz., *Ulus*, 12 Haziran 1956.

dahil olmak üzere temel tüketim maddelerinde kıtlık ve darlık baş göstermiş, karaborsa ve ihtikar yeniden artmıştır.

Menderes Hükümetlerinin hesapsız ve gösterişçi bir anlayış içinde, alabildiğine alım gücü yaratmak, üretim artışını sağlayacak tedbirleri almadan tüketimi teşvik etmek, gelişi güzel kredi dağıtmak, devamlı borçlanmak, plan ve programsız yatırım yapmak suretiyle ülkeyi içine sürükledikleri bu buhran sonunda Türkiye, borçlarını ödeyemez, yeni yardım ve kredilerin desteği olmaksızın ayakta duramaz bir hale gelmiştir. Yıllarca sürdürülen bu politika sonucunda meydana gelen iktisadi ve mali buhrana çözüm bulmak ve şiddetli enflasyonun yarattığı ekonomik ve sosyal yapıdaki tahribatı onarmak için en sonunda stabilizasyon kararları alınmak zorunda kalmıştır.

Sonunda, Türk ekonomisinin içine girdiği darboğazdan kurtarmak için dış yardım almayı başaran Menderes Hükümeti, Maliye Bakanı Hasan Polatkan tarafından 3 Ağustos 1958'de yapılan açıklamayla ABD, OEEC ve IMF ile yapılan görüşmeler ve sağlanan 359 milyon dolarlık dış yardımın esaslarını ilan etmiştir.⁸ Maliye Bakanı Polatkan'ın radyo konuşması ve 4 Ağustos'ta yayınlanan kararnamelerden sonra Türk ekonomisinde yeni bir kısım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin en çarpıcı sonucu, şüphesiz ki, resmi rayici 2.80 TL olan doların 9 lira olmasıdır. Bu şekilde, Resmi Gazete ile yayınlanan bir hükümet kararnamesi ile ABD dolarının Türk parasına göre olan değeri % 322 yükseltilerek Türk ekonomisinde endirekt yoldan bir devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Yine alınan tedbirler çerçevesinde, ticari krediler daraltılmış, yeni bir kambiyo kuru meydana getirilerek dolaylı devalüasyon yapılmış, tedavüldeki paranın artmasını önlemek için bazı kararlar alınmış, yurttan çalışan bir kısım yabancı sermayenin kazançlarının döviz olarak yurt dışına çıkarılmasına engel olunmuş, kredi darlıkları ile donmuş sermaye çalışmaya zorlanmıştır. Böylece DP Hükümeti, yıllarca ekonomik gelişmenin belirtileri olarak gördüğü ve bu nedenle varlığını bir türlü kabul etmediği enflasyon ve ekonomik problemleri kabul etmek zorunda kaldığı gibi, bunları ortadan kaldıracak sıkı ekonomik tedbirleri de uygulamak zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak, DP yönetimi kaçınılmaz olan bir devalüasyonu uzun süre geciktirerek Türk ekonomisine büyük zarar vermiştir. Çünkü, 1946'dan beri Türk parası dolar başına 2.80 TL'lik suni paritesinde tutulmuş, bu nedenle çok düşmüş olan döviz ihtiyatları ABD, OEEC ve IMF tarafından kabul edilen kurtarma programı ile sağlanan 359 milyon dolarlık dış yardımla takviye edilmiş, ama bunun karşılığında hem Türk ekonomisi sıkı bir kontrol altına alınmış, hem de alınan tedbirler oldukça ağır olmuştur. Bu kurtarma operasyonunun başarıya ulaşması ise, her şeyden önce DP Hükümeti'nin enflasyonla mücadelesi konusunda kendi programını başarılı bir şekilde yürütmesine bağlı hale gelmiştir. Bunun için de bütçenin denkleştirilmesi, KİT'lerin zararlarının kaldırılması, kredi genişlemesinin durdurulması ve yatırımların gerçekten gerekli projelere yöneltilmesi gerekmektedir.

Oysa, Menderes Hükümeti'nin 1960'a kadar olan uygulamaları da yeni ekonomik politikanın mantığına ve ruhuna hiç uygun olmamıştır. Atılması gereken olumlu adımlar atılmamış, takip edilen kısıtlayıcı kredi ve para politikası, özel sektör üzerinde çok ağır basarak, resmi sektörü korumuş, toplu ve sonuç getirecek tarzda yapılması gereken fiyat yükselmeleri aşamalı aralıklarla uygulanmış, bütçede gerçek denge sağlanamamış, meydana gelmesi kaçınılmaz olan işsizliğe karşı herhangi bir hazırlık yapılmamış, son olarak istikrar politikasının amacına tamamen aykırı bulunan yıkım ve imar faaliyetleri alabildiğine genişletilmiştir. Böylece, uyumlu bir bütün oluşturması beklenen istikrar politikası, tek taraflı, eksik ve kredi veren konsorsiyumun baskısıyla zoraki yürütülmüştür.

Aslına bakılacak olursa, klasik bir mali reçeteye dayanan ve Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde uygulanan bu sıkı ekonomik tedbirler, Batı'da başarıyla uygulanırken ne yazık ki, Türkiye'de aynı sonucu vermemiştir. Üstelik, bu süreçle birlikte Türkiye'nin geleceği de, konsolide edilerek yeniden düzenlenen borç anlaşmalarıyla ipotek altına alınmıştır.

Ayrıca, tüm bunlar yaşanırken demokratik ülkelerde olduğu gibi ekonomik kalkınma yolunda katlanılacak ağır yük karşısında halkın desteğini kazanmak için, onlara hedef ve sorunların basit ve kesin ifadelerle anlatılması gerekirken bu yapılmamıştır. Hızlı kalkınma uğruna kemer sıkması istenen ve bunun sonucunda sıkıntılarla ezilen kesimler karşısında sessiz kalma yeğlenmiştir. Dahası, ekonomik işler pek iyi gitmez olunca demokratik düzeni de büsbütün sınırladılar. Dolayısıyla, DP iktidarını eski tek parti rejimine doğru iten nedenler arasında, ekonomik sorunlar birinci derecede rol oynamıştır.

Bu arada, iç politikaya yoğunlaşarak içerideki ekonomik sorunlarla uğraşan DP iktidarı, dışarıda, OEEC'den sonra Belçika, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'dan oluşan altı gelişmiş Avrupa ülkesinin oluşturduğu ve kuruluşundan bir yıl sonra 1958'de faaliyete geçen Ortak Pazar karşısında kayıtsız kalmış, bu ekonomik topluluğa katılma konusunda gerekli çabaları zamanında gösterememiştir. Bu şekilde, ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan Avrupa ülkeleriyle ekdelememe fırsatı da, daha o yıllarda kaçırılmıştır.

Bununla birlikte, 1958'den 1960'a kadar olan sürede de, Türk ekonomisinin geliştirilmesi için DP iktidarı tarafından daha önce başlanan yatırımların tamamlanmasının yanında, yeni yatırımlara da devam edilmiştir. Bu yolda, 1958 yılında Söke Elektrik Santrali, Soma Termik Santrali, Kemer Barajı ve Hidroelektrik Santrali, birinci kısım inşaatı bitirilmiş olan Haydarpaşa Limanı, İzmir Alsancak Limanı ve yeni silo, Erzurum Şeker Fabrikası, Pınarhisar Çimento Fabrikası ve Erzurum Atatürk Üniversitesi törenlerle açıldı, Ankara Şeker Fabrikası'nın temeli atıldı. 1959 yılında ise, daha önce başlanan yatırımların sürdürülmesinin yanı sıra, küçük çaptaki işlerin yapılmasına devam edildi ve 1960 yılının ilk aylarında da Adana Çimento Fabrikası, Mersin Limanı, Hirfanlı Baraj ve Hidroelektrik Santrali ve Demirköprü Barajı törenle hizmete açıldı, ayrıca Kesikköprü Barajı, Mersin Rafinerisi, İzmit Rafinerisi ve Sümerbank Boru Fabrikası'nın temelleri atıldı. Fakat, 27 Mayıs 1960'a gelindiğinde bu gelişmeler pahasına Türk ekonomisinin artık işleyemez hale geldiği anlaşılmış ve DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla kurulan yeni rejimin başlıca görevlerinden birisini de, Türk ekonomisini gerçek anlamda istikrara kavuşturmak için yeni tedbirler almak oluşturmuştur.

Bu genel manzaradan sonra, son olarak DP döneminin genel bir ekonomik değerlendirmesi yapıldığında şunlar söylenebilir:

DP, 1950'de iktidara gelirken ekonomi alanında devletçilikten ayrılacağını ve liberal bir politika takip edeceğini ilan etmişti. Bu yüzden ekonomide devletin rolünün azalacağı ve ekonomik kalkınmanın özel teşebbüse dayanarak gerçekleşeceği beklenmekteydi. Ancak, DP iktidarı, program fikrinden uzak kalmasına rağmen devlet eliyle gerçekten cesur adımlarla bayındırlık ve ulaştırma işlerini ele alarak ülkenin ekonomik alt yapısını hazırlayan önemli gelişmelere imza atmıştır. Dolayısıyla önceliği elinde tutan devlet sektörü, özel teşebbüse göre daha aktif olmuştur. Diğer yandan, çiftçiyi kalkındırmak ve tarımsal üretimi artırmak üzere çok geniş çaplı bir fiyat destekleme ve kredi verme politikası ile ilk yıllarda özellikle hububat üretiminde önemli gelişme kaydedilmiş,

tarımında elde edilen bu başarı ise diğer ekonomik alanları harekete geçirmiştir. Fakat bütün bu gelişmeler, aynı zamanda kurulmak istenen liberal sistemden aşamalı olarak uzaklaşılması sonucunu da beraberinde getirmiştir.

Gerçekten de, 1954 yılından itibaren gerek Cumhurbaşkanı Bayar'ın gerekse çeşitli fabrika ve tesis açma törenlerinde Başbakan Menderes'in yaptığı konuşmalardan ve gerekse de çeşitli uygulamalardan anlaşıldığı üzere, DP iktidarının ekonomi politikası, biraz da şartların zorlamasıyla liberalizmden çok müdahaleci devletçiliğe doğru yöneliş göstermeye başlamıştır.

KİT'leri devralmak isteyen özel teşebbüs sahipleri çıkmadığından, devlet bunları eskisi gibi işletmeye devam ettiği gibi, giderek özellikle devletin endüstri alanındaki faaliyetleri de genişlemiştir. Milli bankaların katılımıyla kurulan şirketler aracılığıyla çimento ve şeker gibi alanlarda özel teşebbüsün katkısı sağlanmakla birlikte, kamu yatırımları da artmıştır. Kamu yatırımları için yapılan masraflar, 1953'ten itibaren hissedilmeye başlanan enflasyonist baskıların başlıca nedenini oluşturmuş ve bunun sonucunda fiyatlar ve maliyetler giderek yükselmiştir.

Öte yandan, gittikçe artan dış ticaret açıkları dolayısıyla, dış ticaret alanında kısa bir süre devam ettirilen liberasyon sisteminin 1952'de kaldırılmasıyla sıkı bir sınırlama rejimine gidilmesi, içerde gittikçe artan talep nedeniyle ithali sınırlandırılan malların fiyatlarının anormal şekilde yükselmesine yol açmış, bunun üzerine DP iktidarı, ilerleyen yıllarda gittikçe artan müdahale, kısıtlama ve kontrol mecburiyetinde kalmıştır. Böylece DP, özel teşebbüse dayanan serbest piyasa sistemini kurmada başarılı olamadığı gibi, müdahale, himaye, sınırlama ve kontrol gibi yöntemlerle devletçiliği sürdürmüştür. Bunun en önemli nedeni ise, Türkiye'nin ekonomik şartları ile bağdaşmayan, fakat her alandaki ekonomik kalkınmanın aynı anda gerçekleştirilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır.

Yine, konuya DP iktidarının programında yer alan ve liberalizmin temel dayanağı olan özel teşebbüs kanalıyla kalkınma çabaları açısından bakıldığında, bu konuda da büyük iddiaların aksine davranışların sergilendiği görülmüştür. Bu çerçevede, yapılacak yatırımlarla büyük kısmı şeker, çimento, dokuma, demir ve çelik, gibi ana sanayinin kurulması ve genişletilmesi amacının yanında, kimya ve ilaç sanayii gibi gerekli yeni endüstri kollarının ülke ekonomisine kazandırılması için özel teşebbüs sahiplerine, Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası tarafından, 1951 yılından itibaren açılan ve toplamı 1959 yılı Aralık ayında 339.4 milyon TL'ye ulaşan kredilerin, bu tarihe kadar olan sürede ancak 258 milyon TL'lik kısmının fiilen kullanıldığı anlaşılmıştır. Her ne kadar, özel girişimcilerin kendi kaynaklarından sağladıkları finansmanlarla birlikte bu bankanın ilgili bulunduğu işletmelerde yapılan toplam endüstriyel finansmanın 804 milyon TL'ye yükseldiğinin açıklanmasına rağmen, bu oranın da özel teşebbüs eliyle kalkınmanın gerçekleştirilmeye yetmeyeceği açıktır.

Ayrıca, DP iktidarı boyunca yerli özel teşebbüsün yanı sıra, yabancı özel sermaye aracılığıyla kalkınma çabaları da pek başarılı olamamıştır. Bu konuda 1951-1960 yılları arasında 548.5 milyon TL'lik yabancı sermayenin Türkiye'deki çeşitli iş alanlarında yatırım yapmasına izin verilmiş, ancak bunun sadece 86 milyon TL'si Türkiye'ye getirilmiştir ki, bu miktar başvuruda bulunan yabancı sermayenin ancak 15.7'lik bir oranının ülkeye girdiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, büyük tartışmalara yol açan teşvik yasalarının çıkarılmasına rağmen, ülke kaynaklarını geliştirip işletmek için gereken sermaye sağlanamadı ve özellikle DP döneminde hızlanmaya başlayan kırsal kesimden şehirlere doğru yönelen göçün sonucunda artan işsizlik sorununa karşı istihdam yaratılamadı. Bütün bunlar da, bu dönemde Türkiye'ye gelen yabancı

sermayenin Türk ekonomisine iddia edildiği kadar yarar getirmediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Bu dönemde DP'nin 1954 yılından itibaren üzerinde en fazla durduğu ve özel teşebbüsün katılımının sağlandığı şeker ve çimento sanayilerinin durumu da pek iç açıcı görülmemektedir. Şeker sanayi alanında, 1954 yılından 1959 sonuna kadar Şeker Sanayi AŞ'ye bağlı olarak Burdur, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Malatya ve Susurluk Fabrikalarından oluşan 6, özel şirketlere bağlı olarak Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya Fabrikalarından oluşan 5 fabrika kurdurulmuştur. Bu şekilde mevcut olan 4 fabrikaya 11 fabrika eklenmiştir. Aslına bakılırsa, özel teşebbüse ait olduğu söylenen fabrikaların sermayesinin, gerçekte ancak sınırlı bir kısmı özel kaynaklardan gelmiş, büyük bir kısmı yine devlete bağlı bulunan resmi ya da yarı resmi kaynaklardan sağlanmıştır. Bu açıdan, özel teşebbüs tarafından kurulan şeker fabrikalarını da devletin faaliyetleri arasında saymak olasıdır. Bununla birlikte, 1950-1954 yılları arasında ortalama olarak 160.000 ton olan yıllık kapasite, 1958'de 350.000 tona ulaşmıştır. 1958'de Türkiye'nin tüketim kapasitesi 303.000 ton olmuş ve 1959 yılında bu fazla üretimin 48.500 tonu ihraç edilerek 4 milyon dolarlık döviz sağlandığı açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, şekerin ihraç fiyatı ton başına 82,5 dolar etmektedir ki, bu da şekerin kilo başına 75 kuruş üzerinden satıldığını göstermektedir. Oysa, 4 Ağustos kararlarından sonra 200 kuruşa mal edilen şekerin iç piyasadaki fiyatı 300 kuruşa çıkarılmıştı. Bu durumda yapılan ihracatın kilo başına 125 kuruş zararına yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

Yine DP'nin kalkınma için çok gerekli gördüğü çimento sanayiinde ise, 1959 sonuna kadar 25 fabrika kurulması kararlaştırılmış ve bunun 17'si tamamlanarak üretime sokulmuş, Gaziantep, Söke, Bartın, Niğde, Konya, Çanakkale, Erzurum ve Batman Fabrikalarının da yıl içinde tamamlanmasıyla toplam kapasitenin 2.772.000 tona yükseleceği açıklanmış ve bunun dışında Menderes, Diyarbakır ve Van'da iki fabrika daha kurulacağını söylemişti. 1957 yılında çimentonun fiyatı ton başına 65 TL, tüketim oranı 1.560.000 ton olmuş, 1.260.000 ton üretim gerçekleşmiş ve 300.000 ton da ithal edilmiştir. 1958 yılında ise, ton başına fiyatı 135 TL'ye, tüketim oranı 1.340.000 tona ve üretim oranı da 1.510.000 tona çıkmıştır. Ne var ki, ilk defa artış gösteren ve üretim ile tüketim arasındaki farkı ihraç etmek de pek kolay olmamıştır. Çünkü, İstanbul'un dışında bulunan fabrikalarda maliyetin yüksek ve nakliye ücretlerinin ağır olması söz konusudur. Meclis'i açış konuşmasında Cumhurbaşkanı Bayar, 150.000 ton çimento ihraç edildiğini söylemiş, ancak basında 1959 Kasımında çimento ihracatından 250.000 dolar elde edildiği haberi yer almıştır. Bu durumda, ihracat satış fiyatı ton başına 10 dolar olduğuna göre elde edilen döviz miktarıyla 25.000 tonluk bir kısmın satıldığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, şeker ve çimentoda yapılan ihracatın ekonomik yarar sağladığını söylemek de oldukça güçleşmektedir. Sonuç olarak, bu alanlarda tüketimden daha fazla üretim yapılması hiç de rasyonel bir hareket olmamıştır.

Öte yandan, nüfusun yaklaşık yüzde 80'ini oluşturan bir kesimini ilgilendiren ve milli gelirin yüzde 60'lık bir dilimini içeren ve bu nedenle Türk ekonomisinin kalkınmasında bel kemiğini oluşturan tarıma gelince, ilk yıllardan itibaren verilen önemle birlikte, tarımsal mekanizasyonun artması, dış yardımın da sayesinde tarımsal kredi ve fiyat desteklemelerinin çoğalması, çitçiye daha fazla toprak dağıtılarak tarım alanlarının genişletilmesi gibi uygulamalarla 1953'te rekor düzeyde ürün elde edilmiş, ancak 1954 yılından itibaren birkaç yıl arkası arkasına devam eden kuraklık, tüm çalışmalara rağmen Türk tarımının hala iklim koşullarına bağlı olduğunu göstermiştir. Üstelik de, DP iktidarının son zamanlarında Türk tarımının mevcut durumunu ve gelecekteki

gereksinmelerini saptamak üzere Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunan Baade'nin hazırladığı rapor da, bu alanda yapılan çalışmaların yeterli olmadığını, yanlış ve eksik taraflarının bulunduğunu ve bu eylemlerin devam etmesi halinde gelişmenin sağlanamayacağını ortaya koymuştur. Dolayısıyla, DP iktidarının başlıca övünç kaynağı olan tarım politikası da sanıldığı kadar başarılı olamamıştır.

Ne var ki, tüm bu olumsuz özelliklere ve belli bir plan ve program olmamasına rağmen, DP'nin 10 yıllık iktidar dönemindeki ekonomi politikası ve uygulamaları, Türk ekonomisinin gelişmesini sürdürdüğü gerçeğini ortaya koymaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden biri, pek çok alanda gerçekleştirilen eserlerdir. İkincisi, her yıl artış göstererek uygulamaya sokulan bütçelerdir. Üçüncüsü ve en önemlisi de milli gelir oranında elde edilen artışlardır.

Bu bağlamda, DP iktidarındaki bazı sektörel gelişmelerin istatistiksel rakamlarla ifade edilmesi bize bu gelişmeyi yansıtmaktadır. Örneğin, tarımsal gelişmeyi simgeleyen ürünlerden biri olan buğdayda, 1950'de 3.871.926 ton olan üretim, 1953 yılında 8.000.000 tona, sonra belirli oranda bir düşüş gösterdikten sonra tekrar yükselişini sürdürerek 1958'de 8.550.000 tona ulaşmak suretiyle 1950 yılı rakamının iki katını aşan bir miktara varmıştır. Yine tarımı ilgilendiren traktör sayısı 1950 yılında 16.585 iken 1957'de 44.144'e çıkmıştır. Endüstri sektöründe, imalat sanayii alanında 1950 yılında devlet ve özel sektöre ait toplam işyeri sayısı 2.618 iken, 1959 yılında 5.419'a ulaşmıştır. Madencilik alanında, 1950 yılında 4.360.598 ton olan taşkömürü üretimi, düzenli olarak artarak, 1958'de 6.562.894 tona ulaşmıştır. Enerji alanında, 1950'de 660.881.000 kw olan toplam enerji tüketimi, düzenli olarak artarak 1959'da 2.129.133.000 kw'a ulaşmıştır.

Yine bu dönemde genel devlet bütçelerine fiilen ödenen miktarlar da aşamalı olarak artarak, 1950 yılında 1.467.382.531 TL'den 1959 yılında 6.728.021.598 TL'ye yükselmiştir. DP Dönemi bütçe verileri şöyle gerçekleşmiştir:

Tablo 1

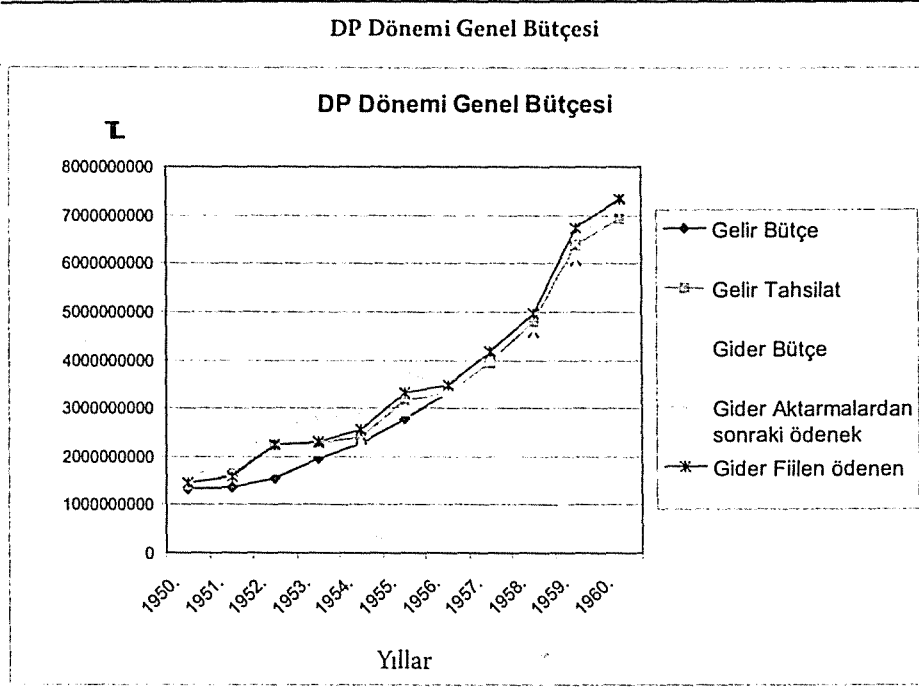
1950-1960 Yılları Arasında Türkiye Genel Bütçeleri

Yıllar	Gelir		Gider		
	Bütçe	Tahsilat	Bütçe	Aktarmalardan sonraki ödenek	Fiilen ödenen
1950.	1 313 269 563	1 419 449 408	1 487 208 563	1 591 177 593	1 467 382 531
1951.	1 344 988 235	1 645 995 855	1 579 758 737	1 837 446 804	1 590 518 957
1952.	1 551 455 000	2 235 828 854	1 750 925 401	2 654 326 379	2 248 898 166
1953.	1 959 854 000	2 272 141 070	2 127 506 376	2 738 656 283	2 294 058 662
1954.	2 288 475 000	2 390 786 918	2 288 475 000	2 942 269 888	2 564 734 408
1955.	2 789 060 001	3 148 365 193	2 940 727 278	3 785 815 287	3 308 864 355
1956.	3 324 974 152	3 304 845 018	3 324 974 152	3 405 572 552	3 487 168 705
1957.	4 006 672 859	3 966 601 293	4 006 672 859	4 192 211 935	4 162 753 721
1958.	4 475 552 400	4 822 080 473	4 475 552 400	4 955 612 302	4 977 061 702
1959.	5 980 630 000	6 385 836 861	5 980 630 000	6 403 275 280	6 728 021 598
1960.	7 281 695 000	6 933 254 375	7 281 695 000	7 449 611 000	7 320 286 000

Kaynak: *İstatistik Göstergeler 1923-1991*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1993, s 390-391.

Bu durumun yansıması grafiksel olarak şöyledir:

(Şekil: 1)

Yine, 1991 Devlet İstatistik Göstergelerine göre, Atatürk döneminden itibaren seçilmiş bazı yıllar ve DP dönemini oluşturan 1950-1960 yılları arasındaki milli gelir oranları ise şöyle gelişme kaydetmiştir:

Tablo II

1923-1960 Türkiye Milli Geliri

YIL	Sabit üretici fiyatlarıyla GSMH (Milyon TL)	Sabit üretici fiyatlarıyla kişi başına GSMH (TL)	Cari üretici fiyatlarıyla GSMH (Milyon TL)	Cari üretici fiyatlarıyla kişi başına GSMH (TL)	Cari üretici fiyatlarıyla kişi başına GSMH (\$)
1923	2.928,5	232,8	952,6	75,7	34,6
1929	5.278,2	370,4	2.073,1	145,6	73,9
1930	5.393,9	371,1	1.580,5	108,7	55,2
1938	8.537,5	501,7	1.895,7	114,4	88,4
1940	8.677,9	486,9	2.403,4	134,9	103,8
1945	5.960,1	317,2	5.469,8	291,1	223,9
1950	38.505,9	1.850,4	9.694,2	465,9	166,4
1951	43.446,4	2.034,8	11.644,3	545,3	194,8
1952	48.621,1	2.214,8	13.389,3	609,9	217,8

1953	54.090,5	2.396,5	15.607,4	691,5	247,8
1954	52.480,3	2.261,5	15.914,5	685,8	244,9
1955	56.641,6	2.374,0	19.117,4	801,3	286,2
1956	58.428,0	2.390,5	22.047,0	902,0	322,1
1957	62.994,9	2.494,6	23.309,9	1.160,7	414,5
1958	65.844,3	2.534,1	34.999,9	1.347,0	481,1
1959	68.521,2	2.563,0	43.670,0	1.633,4	583,4
1960	70.868,6	2.576,2	46.664,3	1.696,3	358,6

Kaynak: *İstatistik Göstergeler 1923-1991*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1993, s 412.

Buna göre 1923 yılında cari üretici fiyatlarıyla 34.6 dolar olan GSMH, aşamalarla 1945'te 223.9 dolara yükselmiş, DP'nin iş başına geldiği 1950 yılında 166.4 dolara geriledikten sonra, 10 yıllık DP iktidarı döneminde yine aşamalarla 1959'a kadar 583.4 dolara kadar yükselmiştir. DP'nin iktidardan uzaklaştırıldığı 1960 yılında ise, ani bir düşüşle 358.6 dolara kadar gerileme olmuştur.

Bu durumun grafiksel görünümü ise şöyledir:

Bu verilere göre, DP dönemi milli gelir artış oranlarının yüzde bir önceki yıla oranla 1950-1960 arasında şöyle bir durum sergilemiştir:

Tablo 3

1951-1960 Yılları Arası TL ve Dolar Bazında GSMH Oranları

YIL	Sabit üretici fiyatlarıyla GSMH (TL)	Sabit üretici fiyatlarıyla kişi başına GSMH (TL)	Cari üretici fiyatlarıyla GSMH (TL)	Cari üretici fiyatlarıyla kişi başına GSMH (TL)	Cari üretici fiyatlarıyla kişi başına GSMH (\$)
1951	12,8	10,0	20,1	17,0	17,1
1952	11,9	8,8	15,0	11,8	11,8
1953	11,2	8,2	16,6	13,4	13,8
1954	-3,0	-5,6	2,0	-0,8	-1,2
1955	7,9	5,0	20,1	16,8	16,9
1956	3,2	0,7	15,3	12,6	12,5
1957	7,8	4,4	5,7	28,7	28,7
1958	4,5	1,6	50,2	16,1	16,1
1959	4,1	1,1	24,8	21,3	21,3
1960	3,4	0,5	6,9	3,9	-38,5

Buradan da görüldüğü üzere, DP'nin ilk iktidar yılı olan 1950'den 1951'e, dolar bazında % 17.1'lik bir gelişme olmuş, bunu takip eden ikinci ve üçüncü iktidar yıllarında biraz daha az olmakla birlikte milli gelirdeki artış devam etmiş, ancak 1953'ten 1954'e geçişte % -1,2'lik bir duraklama sonrasında 1959'a kadar yine aşamalarla gelişmesini devam ettirmiştir. DP'nin iktidardan uzaklaştırıldığı 1960 yılında ise, bir önceki yıla göre % -38.5'lik ani bir gerileme yaşanmıştır.

Bu sonuçları da esas alarak son söz olarak şunları söyleyebiliriz: Kuramsal temelleri Lord John Maynard Keynes tarafından oluşturulan refah devleti ve demokratikleşme

hareketi biçiminde görülen liberalizmin yeniden yapılanma süreciyle birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle de 1950'lerden itibaren dünya çapında belirgin bir biçimde gerek siyasal, gerekse ekonomik gelişme ve büyüme çağı yaşanmaya başlamıştır. Bu süreç çok geçmeden Türkiye'de de yansımaları hissettirmiş ve 27 yıllık CHP iktidarından sonra, tamı tamına 10 yıllık bir süre içinde serbest seçimlerle ve doğrudan halkın desteğiyle iktidarda kalmayı başarmış olan Demokrat Parti, Türk demokrasi kültürünün gelişimine olan katkısının dışında, iktidarı sırasındaki bazı politik ve ekonomik hatalarına rağmen, Batılılaşmadan yana tavır alarak ve Atatürk'ün Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma hedefinden hareketle üzerine düşen tarihsel görevi yerine getirmeye çalışmış ve arzu edildiği kadar olmasa da, Türk ekonomisinin gelişip büyümesine katkıda bulunmuştur. Ancak, bu gelişme özellikle sanayileşmiş ileri ülkelerde olan ölçekteki gibi parlak bir gelişme ve büyüme şeklinde olmamış, dolayısıyla da Türkiye, 20. yüzyılın ileri ve gelişmiş toplumları arasındaki yerini hak ettiği ölçüde alamamıştır. Ayrıca, çok çeşitli nedenlerle DP dönemindeki ekonomi politikasının sağlıklı bir yapıya oturtulamamış olması yüzünden, daha sonraki süreçte de Türk ekonomisi ve buna paralel olarak demokrasisi benzer nitelikli problemlerle yüz yüze gelmeyi sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- "CHP Seçim Beyannamesi", *Ulus*, 28 Nisan 1950
- "DP Seçim Beyannamesi", *Zafer*, 9 Mayıs 1950
- CHP Programı*, (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı'nın 1 Haziran 1939 tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir.), Ankara, 1939
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Ankara, 1949 ve 1952
- FO 371/117727 RK 1105/3. Cahan'ın Türkiye Gezisini değerlendiren İngiliz Büyükelçiliği ekonomi uzmanı Malcolm Gale'den Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G.G. Simson'a gizli yazı No. 1101/6755 Ankara, 30 Mart 1955
- Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Haz: Nuran Dağlı-Belma Aktürk, C. 1, Ankara, 1988
- İstatistik Göstergeler 1923-1991*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1993
- Kuruç, Bilsay, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Ankara, 1963
- Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, *Türkiye Ekonomisi, Kalkınma Programı için Tahlil ve Tavsiyeler*, Washington (DC) 1951.
- TBMM Kavanin Mecmuası*, Dönem IX, C. 36-38
- Türkiye İktisat Gazetesi*, 4 Ağustos 1958
- Zafer*, 4 Ağustos 1958